

Wie schreef de *Gedenkschriften van een voornaam Nederlandsch beambte*? Enkele opmerkingen naar aanleiding van een recente heruitgave

R.M. DEKKER

In 1977 verscheen een fotografische herdruk van een bijna een eeuw geleden gepubliceerd boek: *Uit de gedenkschriften van een voornaam Nederlandsch beambte, over de tweede helft der achttiende en het begin der negentiende eeuw; medegedeeld door Mr. H. v. A.*¹. De herdruk geschiedde met een toelichting van C.H.E. de Wit op de achterflap. Afgezien van een weinig kritische recensie van C.A. Tamse heeft de heruitgave nog weinig reacties opgeroepen². Ten onrechte, want het gaat om één curieus geschrift, dat in de bibliografie van De Buck genoemd wordt als een der weinige uitgegeven egodocumenten uit de decennia rond 1800³. Het boek verscheen oorspronkelijk in 1882 als de mémoires van iemand die geboren was in 1748 en stierf nà 1813, voortgezet door diens in 1791 geboren zoon en bewerkt door 'H. v. A.'. H. v. A. schrijft in zijn voorrede dat het hem niet moeilijk zou vallen zijn eigen mémoires eraan toe te voegen, maar dat hij vooralsnog daarvan af ziet. De *Gedenkschriften* waren echter zo'n groot succes, dat H. v. A. twee jaar later, in 1884, inderdaad zijn eigen mémoires publiceerde onder de titel *Herinneringen van vroeger en later leeftijd, en aan gedenkwaardige land- en tijdgenoten; ten vervolge op: 'Uit de Gedenkschriften etc.'*⁴.

Enkele vragen dringen zich op: Wie is de auteur van de *Gedenkschriften*, wie verschuilt zich achter de initialen 'H. v. A.' en welke is de relatie tussen beiden geweest? Met de vraag wie H. v. A. is, heeft De Wit zich herhaaldelijk bezig gehouden, achtereenvolgens in 1974, 1977 en 1980. In zijn in 1974 verschenen werk *De Nederlandse revolutie van de achttiende eeuw* identificeerde De Wit H. v. A. als H. van Appeltern⁵. Hij beschouwde deze kennelijk als auteur en bewerker, omdat hij het heeft over: 'H. van Appeltern, die deze gebeurtenissen [het oproer in Den Haag in 1782] meemaakte'. De Wit deelt de lezer niet mee hoe hij tot deze conclusie kwam. Vermoedelijk baseerde hij zich op het *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, waarin J.C. Ramaer mr. Jacob Hendrik graaf

1. *Uit de gedenkschriften van een voornaam Nederlandsch beambte over de tweede helft der achttiende en het begin der negentiende eeuw; medegedeeld door Mr. H. v. A.* (Rotterdam, 1977; eerste druk: Tiel, 1882).

2. in: *Kleio*, XX (1979) 371-372.

3. H. de Buck, *Bibliografie der geschiedenis van Nederland* (Leiden, 1968) nrs. 2814 en 2815.

4. *Herinneringen van vroeger en later leeftijd, en aan gedenkwaardige land- en tijdgenoten; ten vervolge op: 'Uit de gedenkschriften van een voornaam Nederlandsch beambte, over de tweede helft der 18e en begin der 19e eeuw'*, door Mr. H. v. A. (Tiel, 1884).

5. C.H.E. de Wit, *De Nederlandse revolutie van de achttiende eeuw. Oligarchie en proletariaat* (Oirschot, 1974) 33.

van Rechteren van Appeltern (1787-1845) als auteur aanwees⁶. De indentificatie van Ramaer is echter onjuist, zoals breedvoerig werd aangetoond door J. van Beekum⁷.

In de flaptekst uit 1977 herstelt De Wit zijn vergissing. Nu identificeert hij H. v. A. als A.W. Engelen. Dit keer is zijn bron vermoedelijk een ander deel van hetzelfde *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, namelijk dat deel waarin H. Brugmans H. v. A. heeft geïdentificeerd als mr. Adriaan Walraven Engelen (1804-1890), kantonrechter te Tiel en tussen 1848 en 1853 lid van de Tweede Kamer⁸. Brugmans verwijst naar een artikel over Engelen in de *Nederlandsche Spectator* uit 1899⁹. De Wit's redenering is in 1977 als volgt: Engelen bewerkte de 'gedenkschriften' van een onbekende 'mijnheer X' en diens zoon. Op de vraag wie die 'mijnheer X' dan wel zou kunnen zijn, gaat De Wit niet in. Brugmans voerde voor zijn stelling een aantal overtuigende argumenten aan, zoals het feit dat Engelen ooit 'enige romans' onder het pseudoniem Herman van Appeltern had geschreven en dat hij in het deel uit 1884 gebeurtenissen en zaken beschreef die hij zelf had meegemaakt, zoals het studentenleven te Groningen en de oorlogshandelingen in 1830 en 1831. Er zijn overigens nog meer argumenten voor deze identificatie aan te dragen, zo werden beide boeken gepubliceerd bij een Tielse uitgever, die al eerder boeken, populaire geschiedwerken, onder Engelen's eigen naam had gepubliceerd¹⁰. Ook stilistisch zijn er overeenkomsten. Het meest in het oog springt Engelen's neiging zijn geschriften te doorspekken met pedante Latijnse citaten - Engelen vertaalde Latijnse auteurs en publiceerde herhaaldelijk gedichten in de trant van Horatius, een vorm van gymnasiale grappenmakerij die kennelijk aansloeg¹¹. Bovendien was Engelen iemand die niet graag van een succesformule afweek. Drie jaar later, in 1980, blijkt De Wit echter niet meer van deze identificatie overtuigd te zijn. In de bibliografie bij zijn bijdrage aan de nieuwe *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* wordt weliswaar de editie van 1977 aangeprezen als 'een der weinige mémoires uit die tijd', maar de auteur of bewerker duidt hij deze keer slechts aan als 'H. v. A.'¹².

Moeten we hieruit concluderen dat de hoop om het auteurschap van de *Gedenkschriften* te achterhalen maar beter kan worden opgegeven? Geenszins. Laten we de zaken eens op een rij zetten. In 1882 en 1884 verschenen er twee werken. In 1882 ging het om 'gedenkschriften' medegedeeld door mr. H. v. A.. In 1884 ging het om 'herinneringen' door mr. H. v. A. Dat de auteur die zich in 1884 achter deze initialen verschuilt A.W. Engelen was, mogen we wel aannemen.

Het pseudoniem H v. A. is toen overigens al in het jaar van verschijnen gekraakt. In januari 1884 recenseerde Arnold Ising in de *Nederlandsche Spectator* de *Herinneringen*¹³. Ising constateerde dat in dit boek verschillende leden van de Tweede Kamer uit het jaar

6. *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, IX (Leiden, 1933) kol. 845-847.

7. J. van Beekum, 'Gouverneur mr. Jacobus Hendrik graaf van Rechteren van Appeltern, 1787-1895', *Overijsselse portretten* (Zwolle, 1958) 233-283.

8. *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, IV (Leiden, 1918) kol. 566-568.

9. H. v. B. [= J. Huf van Buuren], 'A.W. Engelen', *Nederlandsche Spectator* (1899) 54-55.

10. Bijvoorbeeld: A.W. Engelen, *Algemene geschiedenis... tot eigen oefening* (Tiel, 1851).

11. Bijvoorbeeld: A.W. Engelen, *Staatshervormingen. Dichterlijk vertoog Horatius nagebootst* (Groningen, 1845).

12. *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, IX (Haarlem, 1980) 518.

13. A. Ising, 'Mr. H. v. A.'s Herinneringen', *Nederlandsche Spectator* (1884) 12-15.

1848 beschreven worden, maar dat er één schittert door afwezigheid: A.W. Engelen, over wie Ising schrijft: '...sommigen herinneren zich nog een roman uit zijne jeugd, uitgegeven onder den titel van: 'De grot van Fosto door mr. Hendrik van Appeltern'. Bij dit proefballonnetje bleef het. Maar in *Het Nieuws van den Dag* van 25 januari 1884 werd een conclusie getrokken. Het bericht luidt als volgt:

De belangstelling in de beide boeken van Mr. H. van A., waarvan wij onlangs hebben melding gemaakt, heeft natuurlijk het gevolg gehad, dat men van alle kanten is gaan zoeken en raden naar den waren naam des schrijvers. De meest waarschijnlijke, ja, voor 7/8 zekere oplossing is deze, dat wij hier het werk hebben van mr. A.W. Engelen, oud-kantonrechter te Tiel, die in vroegere jaren op het gebied onzer letterkunde geenszins een onbekende mocht heeten. In het voorlaatste nummer van den 'Ned. spectator' wordt daarop ook blijkbaar door den heer Ising gezinspeeld, waar hij onder de Kamerleden uit Thorbeckes eersten tijd een naam noemt, die in deze werken merkwaardigerwijze niet voorkomt, hoewel de persoon het wel verdiende, namelijk den naam van Mr. Engelen die zich vroeger voor letterkundige geschriften bediend had van den pseudonym 'Hugo van Appeltern'¹⁴.

Het is aardig om te constateren dat in het alfabetisch register op de afgesloten jaargang van de *Spectator* het artikel van Ising, dat aanvankelijk als titel droeg: 'Mr. H. v. A.'s Herinneringen' werd gerubriceerd als: 'Engelen (Mr. A.W.) en zijne Herinneringen'. Met andere woorden: de in *Het Nieuws van den Dag* getrokken conclusie werd als juist erkend. Overigens blijkt hier weer eens hoe mystificaties kunnen escaleren: we kennen nu al een Herman, een Hendrik en een Hugo van Ap(p)eltern, nog afgezien van graaf Jacob Hendrik, die met de affaire niets te maken heeft gehad.

Levert het boek van 1884 dus geen problemen meer op, bij dat uit 1882 ligt alles wat gecompliceerder. Het gaat om de 'gedenkschriften' van iemand van wie de lezer slechts weet dat hij in 1748 geboren en na 1813 gestorven is, en in 1791 een zoon kreeg die de 'gedenkschriften' bewerkte en voortzette. Hoe 'H. v. A.' dit manuscript op zijn beurt in handen kreeg om het nogmaals te bewerken alvorens het te publiceren, blijft onbekend. De verblijfplaats van het oorspronkelijke manuscript is overigens ook nu nog onbekend. 'H. v. A.' schrijft in zijn inleiding dat 'schikking en inkleeding' van zijn hand zijn en dat hij zich niet ontzien heeft uit andere bronnen toevoegingen te maken¹⁵.

Toen de *Gedenkschriften* in 1882 verschenen kon niemand 'mijnheer X' identificeren. Ook wie H. v. A. was, werd toen niet geraden. Het boek werd gunstig ontvangen en de enige die nattigheid voelde, was Th. Jorissen, kenner bij uitstek van de achttiende eeuw. Jorissen wilde nog niet zover gaan te stellen dat de *Gedenkschriften* van A tot Z verzonnen waren, hij gunde H. v. A. het voordeel van de twijfel. Jorissen schrijft: 'De ongelukkige knip- en maaimachine van den uitgever heeft de stof eenvoudig bedorven'¹⁶. Jorissen wijst erop dat het boek alleen 'brede relazen van algemeen bekende zaken' geeft, maar zwijgt over personen en zaken waarmee de schrijver volgens zijn eigen verklaring goed bekend is geweest. Jorissen schrijft terecht: 'Dit verhaal, in den mond gelegd van iemand, geboren

14. *Het Nieuws van den Dag*, 25 januari 1884 (tweede blad).

15. *Gedenkschriften*, voorrede.

16. Th. Jorissen, 'Uit familiepapieren', *Historische studien*, IV (Haarlem, 1893) 53-78, 78.

in 1748, gestorven na 1813, is de *meening*, de *opvatting* van mr. H. v. A.¹⁷. De basis van de *Gedenkschriften* wordt inderdaad gevormd door algemeen bekende anecdotes, zoals die over de 'goede Haagse pachter', wiens huis in 1748 werd gespaard¹⁸ en roddelpraat uit patriotse propagandablaadjes. Het is desondanks allemaal zo kleurloos dat er geen enkel aanknopingspunt te vinden is voor een identificatie van 'mijnheer X'. Een aandachtig lezer zal dit snel opvallen, en hij zal teleurgesteld zijn, omdat de flaptekst van 1977 de indruk wekt dat de inhoud juist uitermate belangwekkend is. De Wit gaat daarbij zover te schrijven dat 'mijnheer X' bewust meemaakte hoe in 1748 vele Amsterdammers tegen het stelsel van belastingpachten in opstand kwamen'. De regel bevat twee onjuistheden. 'Mijnheer X' schrijft namelijk zelf dat hij 1748 nog in de wieg lag, sterker nog, hij beweert geboren te zijn op het moment dat het Pachtersoproer uitbrak, en dat bovendien niet in Amsterdam, maar in Den Haag¹⁹. Misschien had De Wit de *Gedenkschriften* wat zorgvuldiger moeten lezen. En wat hij zeker óók had moeten lezen, zijn de historische romans van 'Herman van Apelttern', want juist deze – tenminste de twee die bibliografisch te achterhalen waren – kunnen licht werpen op de identiteit van 'H. v. A.' en 'Mijnheer X'.

In 1829 verscheen *Eduard Dalhorst. Een Nederlandsch verhaal uit het laatst der zeventiende eeuw*²⁰. Dit werk opent met een brief van Herman van Apelttern aan de uitgever, waarin de stelling wordt verdedigd 'dat een schrijver zoo veel mogelijk onbekend dient te blijven'²¹. Van Apelttern verklaart na de voltooiing van het manuscript één jaar lang in dubio te hebben gestaan of hij het onder zijn eigen naam (!) zou publiceren:

Dagelijks nam ik de papieren, welke gij hiernevens ontvangt, in handen, vouwde dezelve zeer net te zamen, verzegelde het pakje, en vatte dan de pen op, om u te schrijven. Doch – daar schoot mij dan die verduivelde vraag weër te binnen: 'Zult gij anonym, of openlijk met uw' naam optreden?'. Dan stak ik de pen met een bedenkelijk gelaat achter het oor, brak het zegel van mijn pakket weër los, en lei de papieren weder in mijn bureau, waar zij opnieuw achter slot en grendel ingekerkerd werden met zeer weinig hoop, om immer uit hunne gevangenis verlost te worden. [Even later verklaart Van Apelttern:] Onder mijne papieren berusten... verscheidene van verhalen, allen geheel oorspronkelijk, waarvan de meesten min of meer met de geschiedenis van ons Vaderland in verband staan, en welke daarenboven – voorzover ik mij op de bronnen, waaruit ik geput heb, verlaten mag – op ware gebeurtenissen gegrond zijn²².

Na deze explicatie begint het eerste hoofdstuk van de roman, waarin de ik-persoon beschrijft hoe hij in een oud landhuis 'eenige oude boeken, voor het minst met een paar duim stof bedekt en ordeloos door elkander liggende' ontdekt, en bovendien een 'quarto schrijfboekje van redelijke dikte' waarin de lotgevallen staan opgetekend die in de volgende hoofdstukken verhaald zullen worden²³.

17. *Ibidem*, 76.

18. *Gedenkschriften*, 7.

19. *Ibidem*, 6.

20. *Eduard Dalhorst. Een Nederlandsch verhaal uit het laatst der zeventiende eeuw door Herman van Apelttern* (2 dln.; Groningen, 1829).

21. *Ibidem*, i.

22. *Ibidem*, ii-iv.

23. *Ibidem*, 19-20.

Deze constructie lijkt verrassend sterk op die van *De grot van Fosto. Een verhaal uitgegeven door Herman van Apeltorn*, in drie delen verschenen in 1840 en 1841²⁴. De presentatie is een beetje ingewikkelder. In de door 'H. v. A.' ondertekende inleiding wordt uitgelegd dat het manuscript al tien jaar eerder voltooid was en onder een andere titel had zullen verschijnen²⁵. Vermoedelijk had Engelen inderdaad rond 1830 verschillende romans in concept klaarliggen, zoals uit de inleiding tot *Eduard Dalhorst* kan worden opgemaakt, maar heeft zijn deelname aan de Tiendaagse Veldtocht er toe geleid dat de publikatie werd uitgesteld. Ook in deze roman vindt iemand in het eerste hoofdstuk in een verlaten landhuis een fikse hoeveelheid oude papieren, die de weg wijzen naar 'eenige pakjes met bindgaren omwonden, evenzoovele belangrijke geschiedenissen behelzende...', die, om het spannender te maken, door weer een andere personage onder zijn hoede zijn genomen, die verklaart:

Ik heb het gewaagd, en vertrouw dat gij mij zulks wel ten goede zult houden, deze papieren hier en daar van eenige aantekeningen te voorzien waartoe mij eene verzameling van handschriften, onder mij berustende, en tot de geschiedenis dier tijden betrekkelijk, meer bijzonder in de gelegenheid stelde. Het geheel is dus bijna in dien staat gebracht dat het in den vorm van een verhaal van eenige uitgebreidheid in het licht zoude kunnen treden, indien gij welligt daartoe mogt besluiten, hetgeen ik u ten sterkste durf aanraden. [Opgemerkt wordt nog] dat dit geschiedverhaal zeer leerzaam is, en inzonderheid door jonge lieden niet zonder nut zal gelezen worden²⁶.

De *Gedenkschriften* hebben een al even verwarrende opzet, het is Engelen's handelsmerk. Het boek bevat een 'voorrede' ondertekend door H. v. A., waarin deze verzekert dat hetgeen volgt 'bijna alleen uit de aantekeningen der personen in de Inleiding aangeduid' komt, maar dat 'schikking in inkleeding' van H. v. A. zijn²⁷. De daarna volgende 'inleiding' zou geschreven zijn door de zoon van 'mijnheer X', waarin deze verklaart:

Het was eerst na zijn [mijnheer X] overlijden in vergevorderden ouderdom dat ik de ontdekking deed en in het bezit kwam van een soort van gedenkschrift, uitvoerige aantekeningen bevattende van al hetgeen gedurende zijn leven tot weinige jaren vóór zijn dood, zoowel in zijn eigen familie, als vooral in het openbaar en in zijn omgeving merkwaardigs voorgevallen of althans door hem waargenomen was. En dit geschrift, dat zich onder de nagelaten papieren mijns vaders bevond en met zijn vaste hand op het papier gebracht was, boezemde mij, toen reeds tot den rijperen mannelijken leeftijd gekomen, de gedachte in, om die aantekeningen hier en daar uit mijn eigen bevinding aan te vullen en in denzelfden trant voort te zetten²⁸.

De *Gedenkschriften* zijn in feite niet meer dan een aangekleed geschiedverhaal of een historische roman gestoken in de vorm van mémoires. H. v. A. schrijft in zijn 'voorrede' dan ook, dat de uitgave een tweeledig doel had, 'het voor de vergetelheid bewaren van min bekende historische bijzonderheden en het verschaffen eener onderhoudende lektuur aan het vaderlandsche publiek'²⁹. De *Gedenkschriften* kunnen dus op één lijn worden

24. *De grot van Fosto. Een verhaal uitgegeven door Herman van Apeltorn* (3 dln.; Groningen, 1840-1841).

25. *Ibidem*, voorrede.

26. *Ibidem*, 24-27.

27. *Gedenkschriften*, voorrede.

28. *Ibidem*, 3.

29. *Ibidem*, voorrede.

gesteld met *Eduard Dalhorst* en *De grot van Fosto*, maar ook met Engelen vele populaire geschiedwerken. Engelen vond het kennelijk op 78-jarige leeftijd een aardige grap om nog eens een manuscript uit zijn bureaulade op te vissen.

De Wit heeft ook wel door dat het boek in hoofdzaak een product van de negentiende eeuw is, maar hij beschouwt dat als positief. In de flaptekst schrijft hij 'Het is niet geschreven in de pathetische, vergrotende trant der restauratie, maar helder en modern, wat waarschijnlijk aan de bekwame bewerker te danken is'. Hiermee is hij vermoedelijk de enige historicus in Nederland die tekstverminking toejuicht, even afgezien van het feit dat de *Gedenkschriften* natuurlijk 'geheel oorspronkelijk' het werk van Engelen zijn. De Wits claim dat er zo weinig mémoires uit de achttiende bewaard zijn, klopt overigens ook niet helemaal. Zij zijn er wel degelijk: talloze manuscripten wachten in bibliotheken en archieven op bewerkers³⁰. Gezien zijn opvatting over tekstbewerking kunnen we echter alleen maar blij zijn dat De Wit zich niet zelf met de uitgave van 'oude papieren' is gaan bemoeien, en dat hij zich tot het schrijven van een flaptekst heeft beperkt.

30. R.M. Dekker, R. Lindeman, Y. Scherf, 'Verstopte bronnen; egodocumenten van Noord-Nederlanders uit de 16e tot 18e eeuw', *Nederlands Archieven Blad*, LXXXVI (1982) 226-235.

Recensies

F.R. Ankersmit, *Narrative Logic. A Semantic Analysis of the Historian's Language* (Dissertatie Groningen; Meppel: Krips Repro, 1981, 282 blz.)*.

Zelfs een oppervlakkige beschouwing van de in Nederland verschijnende literatuur over geschiedtheoretische onderwerpen maakt al gauw duidelijk dat het verhalende aspect van de geschiedwetenschap geenszins in het centrum van de belangstelling staat. Integendeel, men vindt alom pleidooien voor een meer 'wetenschappelijke' aanpak van de geschiedenis, waarbij in het bijzonder de sociale wetenschappen een centrale rol wordt toebedacht. Er wordt aan dit standpunt extra reliëf gegeven door het expliciet te stellen tegenover benaderingen, die als traditioneel worden aangemerkt. Behalve een vermeende eenzijdige aandacht voor grote mannen en de politieke geschiedenis is in dit verband ook steeds weer het verwijt te horen dat de traditionele geschiedwetenschap slechts zou bestaan uit het vertellen van verhalen. Met name de sociale wetenschappen zouden de remedie zijn om de geschiedenis uit dit onwetenschappelijke slop te halen. Deze visie wordt versterkt door een zich parallel manifesterende stroming binnen de sociale wetenschappen, die juist de nadruk wil leggen op een historiserende benadering, waarbij een socioloog als Norbert Elias als het inspirerende voorbeeld wordt gezien. In het licht van deze ontwikkelingen is de dissertatie van F.R. Ankersmit, waarin niet alleen een uitvoerige analyse wordt gegeven van het verhalende element in de geschiedwetenschap maar ook een vurig pleidooi wordt gehouden voor het belang ervan, bepaald als 'unzeitgemäss' te beschouwen. Laat ik er direct aan toevoegen dat dit meer voor Nederland dan voor het buitenland geldt. Er is immers in de buitenlandse literatuur juist de laatste jaren een toenemende belangstelling te bespeuren voor het narratieve aspect van de geschiedwetenschap. In een zeer informatief artikel is hierover door Ankersmit enkele jaren geleden al uitvoerig verslag gedaan (*Tijdschrift voor Geschiedenis*, XCI (1978) 181-213).

Hoewel het onderwerp, vooral in de Angelsaksische literatuur, al veel aandacht heeft gekregen, kan niet worden gezegd dat Ankersmit zich in zijn studie hierbij aansluit. In tegendeel, hij gaat er van uit dat het narratieve aspect van de geschiedwetenschap tot op heden op een onbevredigende wijze in de geschiedfilosofische discussies is behandeld en om deze reden wil hij een geheel nieuwe weg inslaan. Dit is geen geringe prententie, maar ik ben van mening dat hij deze wel degelijk weet waar te maken: Ankersmit ontwikkelt op een originele wijze een geheel nieuwe visie op de historische narratio, die zonder meer belangwekkend genoemd moet worden. Het is primair een filosofische studie, die aan de hand van soms gecompliceerde argumentaties een aantal gedurfd stellingen ontwikkelt. Verwacht

* Recent verschenen in handelsuitgave (Den Haag: Nijhoff, 1983, viii, 265 blz., f90,—, ISBN 90 247 2731 6).